

1.200 π.Χ:

ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ
ΧΑΛΚΟΥ

Άγγελος-Αντώνιος Γεωργιτσόπουλος

Μάθημα: Το Αιγαίο στην 2η χιλιετία

Δ εξάμηνο Αρχαιολογίας

Επιμελητής καθηγητής: Ανδρέας Βλαχόπουλος

Η Ανατολική Μεσόγειος απαρτίζεται από μια πληθώρα διαφορετικών οικοσυστημάτων. Από τις μεγάλες ποταμίσια κοιλάδες του Τίγρη, του Ευφράτη, το Δέλτα του Νείλου και του Ινδού ποταμού με την εύκολη τους πρόσβαση σε θαλάσσιες και χερσαίες διαδρομές, μέχρι τα εύφορα υψίπεδα και ξερά οροπέδια και πεδιάδες της Ανατολής. Αδιαπέραστα εμπόδια όπως τα Βουνά του Ζάκρου αποτελούν σύνορα μεταξύ Ιράν και της νότιας Μεσοποταμίας καθώς και οι αχανείς εκτάσεις της Συριακής και Αραβικής ερήμου. Κατά μήκος της Νότιας Μεσογείου, υπάρχει ο Λίβανος (ο όρος χρησιμοποιείται απ' τον 15^ο αιώνα μ.Χ. για να ορίσει τις Ανατολικές χώρες προς την κατεύθυνση της ανατολής του ηλίου). Διατρέχει την οροσειρά του Αμάνου όπου μαζί με οροσειρά του Ταύρου χωρίζουν την περιοχή απ την Μικρά Ασία, που καταλαμβάνει η σημερινή Τουρκία, περιορίζοντας την πρόσβαση του οροπεδίου της Μικράς Ασίας σε ένα στενό μονοπάτι από τις Κυλικιανές πύλες κοντά στον Ταύρο. Χαρακτηριστικό της περιοχής αποτελεί το μεγάλο διηπειρωτικό ρήγμα που δημιουργήθηκε από την σύγκρουση της Αφρικανικής και της Αραβικής τεκτονικής πλάκας, η οποία δημιούργησε την 100 μέτρα μήκους κοιλάδα Beqaa που χωρίζει την οροσειρά του Λιβάνου, απομονώνοντας την Συριακή έρημο από την ακτή. Τα δάση Κέδρου αποτελούν σημαντική πηγή ξυλείας για όλο την Μεσόγειο της εποχής του Χαλκού (αναφέρονται και στο έπος του Gilgamesh). Τα βουνά αυτά περιβάλλουν την Ανατολική Μεσόγειο δημιουργώντας παράκτιες ζώνες περιορισμένων μεγεθών και πρόσβασης στην ενδοχώρα. Εξαιρεση αποτελεί η μεγάλη παράκτια πεδιάδα που διατρέχει την οροσειρά του Λιβάνου προς τα νότια και δυτικά προς το δέλτα του Νείλου. Παρόλα αυτά, ούτε η θάλασσα ούτε η ξηρά διέκοψε τις κινήσεις εμπόρων και εμπορευμάτων μεγάλων αποστάσεων, κίνδυνοι όμως ακόμα ελλόχευαν. Ήδη από την μέση Εποχή του Χαλκού, πολλές πόλεις όπως η Ουγκαρίτ και η Ασύρ αναπτύχθηκαν σε μεγάλα κέντρα όπου τα αγαθά αφθονούσαν και μεταφέρονταν προς την δύση.

Το ελληνικό τοπίο κυριαρχείται από βουνά και την θάλασσα τα οποία καθιστούν τα χερσαία ταξίδια επίπονα και υπερβολικά. Στην Βόρεια ηπειρωτική χώρα υπάρχουν εκτεταμένες πεδιάδες. Το Αιγαίο ως θάλασσα βρίσκεται ανάμεσα στην Ευρασιατική και Αφρικανική τεκτονική πλάκα. Η διαρκής σύγκρουση τους ήταν και ακόμα είναι υπεύθυνη για μεγάλο μέρος της τεκτονικής δραστηριότητας που περιλαμβάνει σεισμούς και ηφαιστειακές εκρήξεις σε ένα τόξο που διασχίζει το νότιο Αιγαίο, ιδιαίτερα στη Θήρα. Η θάλασσα προσφέρει γενικότερα ευκολότερα ταξίδια από ότι η ξηρά στην κατάλληλη εποχή, μολονότι καταιγίδες επικίνδυνες για μικρά πλοία μπορούν να ξεσπάσουν οποιαδήποτε εποχή. Αλυσίδες νησιών επιτρέπουν την μετάβαση απ' την Ηπειρωτική Ελλάδα διαπλέοντας το Αιγαίο, είτε απευθείας στην Μικρά Ασία είτε νότια ταξιδεύοντας προς την Κρήτη και μετά Ρόδο παραπλέοντας την νότια ακτή της Μικράς Ασίας στην Κύπρο και Εγγύς Ανατολή. Όποια και αν είναι η

διαδρομή η θάλασσα δεν χάνεται από τα μάτια (με εξαίρεση τη διαδρομή απ' την Μύλο ή την Θήρα προς Κρήτη). Αμέτρητοι όρμοι και κολπίσκοι προσφέρουν υπήνεμα σημεία για τα πλοία για τα πλοία να προσορμισθούν για την νύχτα καθώς τα φυσικά λιμάνια σπανίζουν. Τέλος, τα θαλάσσια ρεύματα έχουν φυσική κατεύθυνση προς τα δυτικά ενώ άλλα οδηγούν κατευθείαν νοτιοανατολικά.

Η γεωγραφία και το περιβάλλον της Μεσογείου ευνόησαν την ανάπτυξη μεγάλων ηγεμονιών και βασιλείων φθάνοντας στο μεγαλείο τους την 2^η χιλιετία όπως η Αίγυπτος, το βασίλειο των Χετταίων και οι Μυκηναίοι. Η Αίγυπτος ήταν ήδη από το 3000 π.Χ. ένα ενωμένο βασίλειο το οποίο διέσχισε το ποταμό Νείλο, από την Ασουάν ως το Δέλτα. Μια πυκνοκατοικημένη αυτοκρατορία πλούσια σε σιτηρά λόγω των ετησίων πλημμυρών του Νείλου που έφεραν γόνιμη λάσπη, η Αίγυπτος αποτελούσε μια σπουδαία δύναμη στην Εγγύς Ανατολή, διοικούμενη από έναν θεό-βασιλέα τον Φαραώ με το ιερατείο του. Εξίσου σημαντική ήταν και η Βαβυλώνα τόσο σε πληθυσμό όσο και δύναμη. Βρίσκονταν υπό την ηγεσία του Χαμουραμπί (1792-1750 π.Χ.) με περιόδους όπου εναλλάσσονταν από ενότητα και διαχωρισμό. Στο τέλος της δυναστείας του Χαμουραμπί, οι Κασσίτες καταλαμβάνουν την Βαβυλώνα, εισβολείς της Εγγύς Ανατολής που προέρχονταν από τα όρη του Ζάγκρου. Κυριάρχησαν στην νότια Μεσοποταμία για σχεδόν 450 χρόνια, κάνοντας την Βαβυλώνα ένα σπουδαίο θρησκευτικό, οικονομικό και πολιτικό κέντρο. Ανέπτυξαν ταυτόχρονα διπλωματικές σχέσεις με τους Ασσύριους, τους Αιγυπτίους και τους Χετταίους ανταλλάσσοντας πλούσια δώρα και συνάπτοντας πολιτικούς γάμους. Οι Κασσίτες επίσης ανέλαβαν εκτεταμένα οικοδομικά προγράμματα σε σημαντικές Βαβυλωνιακές πόλεις και ίδρυσαν την πόλη της Dur-Kurigalzu τον 14^ο αιώνα. Στην Άνω Μεσοποταμία, οι μικρές κοινότητες των Χουρριτών (λαός της Εγγύς Ανατολής), ενοποιήθηκαν το 1500 π.Χ. δημιουργώντας το βασίλειο των Μιτάνι. Το βασίλειο αυτό διακρίθηκε για την εκτροφή αλόγων και την χρήση πολεμικών αρμάτων. Η δύναμή τους εκτείνεται από τις ακτές της Μεσογείου στην βόρεια Συρία μέχρι τα όρη του Ζάγκρου. Όμως ηττήθηκαν απ τους Χετταίους και οι Ασσύριοι ως αποτέλεσμα, επεκτάθηκαν σε όλη την Μεσοποταμία, δημιουργώντας την Ασσυριακή Αυτοκρατορία με πρωτεύουσα την πόλη της Ασούρ. Οι Χετταίοι ήταν μια σχετικά νέα δύναμη της Εγγύς Ανατολής αλλά ήδη πριν το 1.600 π.Χ. είχαν ενοποιήσει το μεγαλύτερο μέρος της κεντρικής και ανατολικής Μικράς Ασίας και είχαν καταλάβει και προσωρινά την Συρία. Οι νίκες του βασιλιά Σουπιλιουίμα του 1^{ου}, οδήγησαν στην ανάδειξη της πρωτεύουσας τους, της Χαπτούσας ως ένα ισχυρό και σεβαστό βασίλειο το οποίο ανταγωνίζονταν την Αίγυπτο στον Λέβαντες και τους Ασσύριους στον Ευφράτη. Τα σύνορα της αυτοκρατορίας καταλάμβαναν ολόκληρη την Μικρά Ασία και τις ακτές του Αιγαίου πελάγους. Το 1269 π.Χ. υπογράφηκε η Αιώνια ή Ασημένια συνθήκη μεταξύ των Αιγυπτίων και των Χετταίων μετά την μάχη του Καντές. Έχουν

διατηρηθεί και οι δυο πλευρές της και αποτελεί την παλαιότερη συνθήκη ειρήνης που μας έχει σωθεί. Κάθε πλευρά δίνει δεσμεύσεις αδελφούσης και ειρήνης. Ταυτόχρονα υπόσχεση συμμαχίας με την προϋπόθεση ότι δεν θα εισβάλλουν στην γη του άλλου. Η συνθήκη είναι γραμμένη σε Ακκαδική γλώσσα.

Μια άλλη σημαντική δύναμη στο Αιγαίο της 2^{ης} χιλιετίας ήταν οι Μυκηναίοι ή Αχαιοί. Αναπτύσσεται στην κεντρική, νότια ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα το 1600 π.Χ.. Αντιπροσωπεύει τον πρώτο εξελιγμένο ελληνικό πολιτισμό στην ηπειρωτική Ελλάδα με τα παλάτια, την αστική οργάνωση και συστήματα γραφής (Γραμμική Β). Τα ελληνικά ανάκτορα δεν είναι ούτε πλήρεις πόλεις ούτε καθαρά βασιλικές κατοικίες, αλλά πυρήνες συγκεντρωτικών αγροτικών κοινοτήτων, οι οποίες εκτείνουν τις δραστηριότητες τους σε χειροποίητα ή βιοτεχνικά είδη και ταυτόχρονα διατηρούν το αίσθημα της δυναστικής παράδοσης. Αποτελούν μεγάλα και αυτόνομα πολιτικά, οικονομικά, θρησκευτικά και καλλιτεχνικά κέντρα. Πέντε ήταν τα σπουδαιότερα ανάκτορα του 14^{ου} και 13^{ου} αιώνα: οι Μυκήνες (από όπου έλαβε το όνομα ολόκληρος ο πολιτισμός), η Τίρυνς, η Αθήνα, η Θήβα και η Πύλος. Στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας βρίσκεται ο άνακτας ακολουθούμενος από τους αυλικούς και τους αξιωματούχους του.

Τα πανίσχυρα αυτά βασίλεια συνδέονταν μεταξύ τους με στενούς εμπορικούς δεσμούς. Κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, ολόκληρη η περιοχή της Εγγύς Ανατολής απ' την ανατολική Μεσόγειο μέχρι το οροπέδιο του Ιράν, συμπλέκονταν με ένα σύνθετο δίκτυο πολιτισμικών, πολιτικών και οικονομικών σχέσεων. Σε προηγούμενες περιόδους, η ανάπτυξη κέντρων και περιοχών επικεντρώνονταν κυρίως στις μεγάλες αλλουβιακές πεδιάδες του Νείλου στην Αίγυπτο, στον Τίγρη και Ευφράτη στην Μεσοποταμία. Οι τριγύρω περιοχές (είτε σε υψίπεδα είτε άγονες) ήταν λιγότερο κατάλληλες για εκτεταμένη κατοίκηση, εγκατάσταση και αστικοποίηση. Παρόλα αυτά, τα αποθέματα πρώτων υλών όπως ξυλεία, ημιπολύτιμοι λίθοι και ιδιαίτερα μέταλλα δεν ήταν διαθέσιμα στις αλλουβιακές κοιλάδες. Ανταλλακτικά λοιπόν δίκτυα για την διάδοση τέτοιων υλών υπήρχαν ήδη απ' τους προϊστορικούς χρόνους. Στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού, το εμπόριο όχι μόνο διαδόθηκε αλλά ολόκληρο το σύστημα απέκτησε καινούργια διαμόρφωση. Το σύστημα αυτό μπορεί να αναγνωρισθεί ως «τοπικό» αποφεύγοντας τον σημερινό όρο «παγκόσμιο» και στηρίζονταν σε μια επίσημη και γενικότερα αποδεκτή ιεραρχία ανάμεσα στους Μεγάλους Βασιλείς (sharru rabu) και τους «μικρότερους» (sharru sehru). Οι πρώτοι ήταν ανεξάρτητοι «άρχοντες» των δεύτερων οι οποίοι ήταν οι «υπηρέτες» τους. Επειδή όμως ένας μικρότερος βασιλιάς μπορούσε να υπηρετήσει μόνο έναν «άρχοντα», το σύστημα διαιρούνταν σε μια πληθώρα μεγάλων πολιτικών μονάδων. Η ανακατανομή των φυσικών πόρων ήταν ένας από τους λόγους που οδήγησε στις επαφές των κρατών αυτών. Πολλές ηγεμονίες είχαν ιδρυθεί εκείνη

την περίοδο, καθεμιά δημιουργώντας ζήτηση για βασικές ανάγκες, ακατέργαστες ύλες και πολυτελή αντικείμενα. Ίνες που χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή ενδυμάτων προέρχονταν απ' την δυτική Ασία και λινάρι από την Αίγυπτο. Το λάδι παραγόταν από ελιές στην Μικρά Ασία, την Κρήτη και την Ανατολική Μεσόγειο (Levant), σουσαμόσποροι στην Μεσοποταμία και σπόροι λιναριού στην Αίγυπτο. Οι χουρμάδες ήταν αγαπητό γλυκαντικό στην Μεσοποταμία ενώ το μέλι στην Μεσόγειο. Η μύρα αποτελούσε το πιο κοινό ζυμωμένο αφέψημα στην Μεσοποταμία και την Αίγυπτο ενώ στην Ανατολία και τον Λέβαντες προτιμούσαν το κρασί. Τα τρόφιμα και οι ίνες όμως δεν μπορούν να συγκριθούν με την σημασία που είχαν τα μέταλλα και τα ορυκτά. Απ' τα δυο μέταλλα που χρειαζόνταν για την παραγωγή του μπρούτζου, κράμα από χαλκό και κασσίτερο, ο κασσίτερος προέρχονταν απ' το Αφγανιστάν και σε μικρότερες ποσότητες στην οροσειρά του Ταύρου ενώ ο χαλκός ήταν άφθονος στην Κύπρο. Και τα δύο ανταλλάσσονταν σε μορφή ταλάντων. Το ασήμι ήταν άφθονο στην Μικρά Ασία, ενώ ο χρυσός απουσίαζε απ' την Εγγύς Ανατολή. Το μονοπώλιο χρυσού κατείχε η Αίγυπτος με εξαγωγές από την Νουβία. Γενικότερα η Αίγυπτος είχε πρόσβαση σε «αφρικανικά», όπως ελεφαντόδοντο, αλλά και «ασιατικά» (Συροπαλαιστινιακά) αγαθά. Με αυτόν τον τρόπο, μπορούσε να διαπραγματευτεί με Ασιάτες βασιλείς, των οποίων ο πόθος για μέταλλα μπορεί να χαρακτηριστεί και εμμονικός. Ημιπολύτιμες πέτρες, όπως lapis lazuli, εισάγονταν απ' το Αφγανιστάν ενώ καρνεόλης και αχάτης απ' το Ιράν και την Ινδία (τα οποία σταδιακά αντικαταστάθηκαν με τεχνητούς λίθους κατασκευασμένους με πολύχρωμα υαλώδη υλικά). Ταυτόχρονα, βελτιώθηκε σημαντικά η ελλαδική-μυκηναϊκή κεραμική (σημαντικές ποσότητες έχουν βρεθεί στις Κυκλάδες, στα Κύθηρα και στην Κρήτη). Τα κλειστά αγγεία ΥΕ ΙΙΑ κεραμικής που εξάγονται αυτά τα χρόνια μπορεί να ήταν δοχεία για πολύτιμες ουσίες και έλαια. Τα κύπελλα και οι κύλικες σαφώς είχαν κερδίσει την εκτίμηση για την δική τους εγγενή αξία. ΥΕ ΙΙΑ κεραμική έχει βρεθεί στην Κύπρο, την Εγγύς Ανατολή, την ενδοχώρα της Παλαιστίνης και στον Νείλο (το αλόβαστρο είναι ιδιαίτερα δημοφιλές στην Αίγυπτο). Η Αιγαιακή κεραμική σαφώς και βρισκόταν σε εκτίμηση αλλά δεν εισαγόταν σε μεγάλη ποσότητα, ενώ η Αιγαιακή μεταλλουργία εκτιμάτο ιδιαίτερα στην Εγγύς Ανατολή. Το εμπόριο καθοριζόταν επίσης απ' την τοπική τεχνολογία και μόδα. Η κατασκευή ελαφριών αρμάτων που χρησιμοποιούνταν στο κυνήγι, στον πόλεμο και την εκπαίδευση αλόγων, αποτέλεσε την μεγαλύτερη τεχνολογική ανακάλυψη της εποχής. Η Αίγυπτος εισήγαγε άλογα και άρματα απ' το Μιτάνι και την Συρία. Εκτεταμένη ήταν ταυτόχρονα και η χρήση του γυαλιού. Το εμπόριο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «χρηματικό» αλλά περισσότερο ως «ανταλλακτικό». Η αξία των εμπορευμάτων καθοριζόταν με διάφορους τρόπους. Καθοριζόταν είτε με βάση την αξία του προϊόντος σε σιτηρά/ανταλλαγή προϊόντων ίσης αξίας ή χρησιμοποιούσαν μεταλλικά βάρη

και τάλαντα από χαλκό και κασσίτερο. Τα τάλαντα σε σχήμα δέρματος βοδιού είχαν συγκεκριμένο βάρος και αξία καθώς χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή όπλων και εργαλείων. Ο χαλκός αποθηκευόταν ως σημαντικό αγαθό και διαμοιραζόταν στους οικισμούς και στα ανάκτορα. Στην Μεσοποταμία χρησιμοποιούσαν τα shekels ως μεταλλικά βάρη και μονάδες μέτρησης πριν την ανακάλυψη του νομίσματος. Ένα shekel αντιστοιχεί περίπου σε 11 γραμμάρια. Άλλες μονάδες αντιστοιχούν σε διαφορετικές μετρήσεις. Τα σιτηρά (1 grain) αντιστοιχεί σε λιγότερο από ένα γραμμάριο, μια mina σε περίπου 470 με 500 γραμμάρια ενώ ένα τάλαντο (talent) σε 20 με 30 κιλά.

Το σύνθετο αυτό εμπορικό σύστημα δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει χωρίς την χρήση και επινόηση της γραφής. Από την Γραμμική Β των Μυκηναϊκών και Μινωικών ανακτόρων, τα ιερογλυφικά της Αιγύπτου και της Μικράς Ασίας, στην σφηνοειδή γραφή της Μεσοποταμίας, συστήματα γραφής εξαπλώθηκαν σε όλη την Μεσόγειο κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Η τέχνη της γραφής προήλθε από την ανάγκη να ξεπεραστούν τα όρια της ανθρώπινης μνήμης. Παραδείγματα γραφής βρίσκουμε σε σφραγίδες, σε αγγεία, σε επιγραφές και σε πήλινες πλάκες από μαλακό πηλό. Η χρήση και το περιεχόμενό της ποικίλλει. Από αφιερωματικές επιγραφές μέχρι καταγραφή εμπορευμάτων, αποθεμάτων και λογιστική καταγραφή αρχείων. Κάθε ανάκτορο και έπαυλη διέθετε λογιστήριο και σύστημα γραφέων. Από έρευνες του γραφικού χαρακτήρα διαπιστώθηκε ότι 66 γραφείς εργάζονταν στην Κνωσό και 33 στην Πύλο. Στην Αίγυπτο και Μεσοποταμία, η γραφή και ανάγνωση ήταν περιορισμένη μόνο στους γραφείς, άνθρωποι ειδικά εκπαιδευμένοι στην τέχνη των γραμμάτων. Στην Μεσοποταμία, σε αντίθεση με την Αίγυπτο, οι βασιλείς ήταν αγράμματοι. Ήδη απ' τα μέσα της 3^{ης} χιλιετίας η γραφή χρησιμοποιείται επίσης και για καταγραφή μύθων, ύμνων σε ναούς, παροιμίες, συμφωνίες και ονόματα θεών και ανθρώπων.

Η οικονομική, πολιτική και πολιτιστική ευημερία των βασιλείων της Εποχής του Χαλκού δεν διήρκησε. Στην περίοδο ανάμεσα στο 1200 και 1150 π.Χ. πολλά βασίλεια και ηγεμονίες καταστρέφονται ή εγκαταλείπονται μέσα σε λίγες δεκαετίες. Τα μεγάλα κέντρα της Μικράς Ασίας, του Αιγαίου, η Κύπρος και ο Λίβανος καταστράφηκαν από φωτιά. Μικρότερες κοινότητες εγκαταλείφθηκαν ενώ σημαντικές πόλεις-κέντρα όπως η Τροία, η Χαττούσα και η Ουγκαρίτ δείχνουν σημάδια καταστροφής από φωτιά. Ορισμένα κέντρα, όπως η Τροία, ξανακτίστηκαν αλλά το 1200 σήμαινε το τέλος του Μυκηναϊκού και Μινωικού πολιτισμού, των Χετταίων και των Κασσιτών στην Βαβυλώνα. Η Αίγυπτος γλύτωσε απ την καταστροφή, αλλά αποδυναμώθηκε η δύναμη των Φαραώ. Οι επιζήσαντες δημιούργησαν νέους οικισμούς σε ορεινές περιοχές με φυσική οχύρωση μακριά απ την θάλασσα. Είδη γραφής όπως η Γραμμική Β εξαφανίσθηκαν καθώς συνδέονταν στενά με τον ανακτορικό σύστημα διοίκησης

ενώ οι εμπορικές επαφές και ανταλλαγές διαταράχθηκαν. Δεν γνωρίζουμε τα ακριβή αίτια της καταστροφής στο τέλος της Εποχής του Χαλκού. Αρχαιολόγοι και ειδικοί έχουν διατυπώσει τις δικές τους θεωρίες για τα αίτια με τις επικρατέστερες να αποτελούν: μετακινήσεις πληθυσμών και επιδρομές, κλιματολογικοί παράγοντες και σεισμοί, κατάρρευση συστημάτων, χρήση σιδήρου και εξέλιξη νέων όπλων.

Μια από τις πιο δημοφιλείς θεωρίες που έχουν διατυπωθεί έχει να κάνει με τις επιδρομές των λεγόμενων «Λαών της Θάλασσας», συμβατική ονομασία που αναφέρεται στις επιγραφές των Φαραώ Μερνεφθά και του Ραμσή του 3^{ου}. Η πρώτη επιδρομή στην Αίγυπτο έγινε το 1207-1209 π.Χ. στο πέμπτο έτος της βασιλείας του Μερνεφθά. Ο Φαραώ αναφέρει στην «στήλη του Ισραήλ» ότι απώθησε μια εισβολή Λιβύων και «βορείων πολεμιστών» τους οποίους ονομάζει «λαοί της θάλασσας» ή «ξένοι λαοί». Οι πηγές της εποχής συγκαταλέγουν σε αυτούς τις εξής ομάδες: τους Sherden ή Sherdana, τους Shekelesh, τους Eqwesh, τους Lukka και τους Teresh. Δύο από αυτές τις ομάδες ήταν ήδη γνωστές στους Αιγυπτίους τους Sherden τους οποίους συνέδεσαν με το νησί της Σαρδηνίας για παραπάνω από ενάμισι αιώνες. Ήταν έμποροι οι οποίοι πολέμησαν στο πλευρό αλλά και κατά της Αιγύπτου. Αναγνώριζαν επίσης τους Lukka, οι οποίοι ήταν περιβόητοι πειρατές απ' την περιοχή της Λυκίας. Οι υπόλοιποι ήταν άγνωστοι για τους Αιγυπτίους. Οι Shekelesh συχνά ταυτίζονται με τους κατοίκους της Σικελίας, οι Teresh με λαούς της σημερινής Τουρκίας (τους αναφέρουν τόσο οι Χετταίοι όσο και αργότερα ο Ηρόδοτος). Ο όρος Eqwesh ή Akawasha, ίσως αναφέρεται στους Αχαιούς του Αιγαίου. Ο Μερνεφθά δεν μας δίνει πολλές λεπτομέρειες για την εισβολή ή την μάχη ενάντια στους Λιβύους και των λαών της θάλασσας. Αναφέρει σε μια επιγραφή στην Ηλιούπολη ότι: *«Ο άθλιος αρχηγός της Λιβύης εισέβαλε, μαζί με τους ανθρώπους της, κυρίως άνδρες και γυναίκες. Οι Shekelesh και ξένοι λαοί στέκονται στο πλευρό του με σκοπό να παραβιάσουν τα σύνορα της Αιγύπτου»*. Πιο κάτω περιγράφει το αποτέλεσμα της μάχης, τους αιχμαλώτους και τα λύτρα που άρπαξε απ' τους νεκρούς αντιπάλους του. Τριάντα χρόνια αργότερα, το 1177 π.Χ., στο 8^ο έτος της βασιλείας του Φαραώ Ραμσή του 3^{ου}, κάποιοι απ' τους λαούς της θάλασσας εισβάλουν ξανά στην Αίγυπτο. Ο Φαραώ αναφέρει ότι οι Shekelesh και οι Shardana επέστρεψαν αλλά οι Eqwesh, οι Lukka και οι Teresh δεν αναφέρονται πουθενά. Στην θέση τους έχουμε νέους εισβολείς: οι Tjekker, οι Denyen ή Danuna, οι Weshesh και οι Peleset. Ο Ραμσή τους αποκαλεί συνολικά ως «ξένοι» ή «ξένοι λαοί», «βόρειοι λαοί» ή «λαοί της θάλασσας». Οι Χετταίοι επίσης αναφέρουν τους Shekelesh ως Shikila, άνθρωποι που ζουν στα πλοία τους. Δεν γνωρίζουμε από που προέρχονται οι Tjekker, κάποιοι τους συνδέουν με την Τροία, οι Danuna συνδέονται συχνά με την Danuna της νότιας Τουρκίας ή την βιβλική φυλή του Dan. Οι Weshesh είναι

ακόμα πιο μυστηριώδεις, είτε προέρχονται από την βόρεια Τουρκία είτε συνδέονται με την Τροία. Αυτοί που μπορούν με βεβαιότητα να ταυτιστούν είναι οι Peleset, οι οποίοι ήταν οι Φιλισταίοι. Η Βίβλος περιγράφει ότι προέρχονταν από την Κρήτη. Σε αντίθεση με τον Μερνεφθά, ο Ραμσής μας παρέχει πολλές πληροφορίες για την μάχη του ενάντια στους λαούς της θάλασσας. Κύρια πηγή, αποτελούν οι επιγραφές και εικόνες που σώζονται στους τοίχους του ταφικού του ναού στο Μεντινέτ Χαμπού, κοντά στην κοιλάδα των βασιλέων. Ο Φαραώ αναφέρει ότι:

« Καμία χώρα δεν μπορούσε να αντισταθεί στα όπλα τους, το βασίλειο των Hatti (Χετταίοι), Qode (Κιλικία), Charchemish (βασίλειο της βόρειας Συρίας), Arzawa (βασίλειο της δυτικής Ανατολίας) και Alasiya (βασίλειο στην Κύπρο) καταλύονταν το ένα μετά το άλλο. Έστησαν το στρατόπεδό τους σε ένα μέρος στην Amurru (βόρεια Συρία). Αφάνισαν τους κατοίκους του και η χώρα του ήταν σαν να μην είχε υπάρξει ποτέ. Πλησίαζαν στην Αίγυπτο, ενώ η φλόγα ετοιμαζόταν εμπρός τους. Ο συνασπισμός τους αποτελούνταν από τους Peleset, Tjeker, Shekelesh, Denyen και Weshesh, οι χώρες τους ενωμένες. Έφθασαν μέχρι και την άκρη της γης, οι καρδιές τους ήταν γεμάτες αυτοπεποίθηση και εμπιστοσύνη. Τα σχέδιά μας θα πετύχουν».

Δεν γνωρίζουμε την ακριβή τοποθεσία που διεξήχθη η μάχη. Οι περισσότεροι μελετητές πιστεύουν πως η μάχη διαδραματίστηκε κοντά στο Δέλτα του Νείλου.

« Σε αυτούς που έφθασαν στα σύνορά μου, η γενιά τους χάθηκε, οι καρδιές και οι ψυχές τους είναι καταραμένες για πάντα. Για εκείνους που ήρθαν από την θάλασσα, η φλόγα τους περίμενε στα στόματα του ποταμού, ενώ ένα φράγμα από λόγχες τους περίμενε στην ακτή. Τους έσυρα, περικύκλωσα και τους έκανα να λυγίσουν στην ακτή, τους σκότωσα και στοίβαξα τα πτώματα τους σε σορούς. Τα πλοία και τα αγαθά τους τα πέταξα στο νερό. Απέτρεψα τα εδάφη τους από το να αναφέρουν την Αίγυπτο, γιατί όταν αναφέρουν στην χώρα τους το όνομά μου, οργίζονται.»

Σε ένα άλλο έγγραφο γνωστό ως Πάπυρος Harris, ο Φαραώ αναφέρει περισσότερες λεπτομέρειες, καθώς και τα ονόματα των ηττημένων του εχθρών:

«Ανέτρεψα αυτούς που εισέβαλλαν από την γη τους. Έσφαξα τους Danuna που τώρα βρίσκονται στα νησιά τους, τους Tjekker και Peleset έκανα στάχτη. Τους Shardana και Weshesh, έφερα ως αιχμαλώτους στην Αίγυπτο, όπως η άμμος της ακτής. Τους εγκατέστησα σε οχυρά, δεσμευμένους στο όνομά μου. Πολλές ήταν οι τάξεις τους, περίπου 100.000. Τους φορολόγησα όλους σε ρούχα και σιτηρά από τις ακτές και σιταποθήκες κάθε χρόνο». Ο Ραμσής ο 3^{ος} νίκησε τους λαούς της θάλασσας. Δεν θα επιτίθονταν στην Αίγυπτο για 3^η φορά. Παρόλα αυτά, η Αίγυπτος δεν θα ήταν ποτέ ξανά η ίδια, το Νέο Βασίλειο ήταν η μεγαλύτερη ακμή της. Ούτε η Εποχή του Χαλκού γενικότερα. Οι επιθέσεις των λαών της θάλασσας συνέβαλαν στην καταστροφή των ευαίσθητων πολιτικών, οικονομικών και εμπορικών συστημάτων της 2^{ης} χιλιετίας.

Άλλα βασίλεια και μεγάλα αστικά κέντρα δεν ήταν όσο τυχερά όσο η Αίγυπτος. Η Χεττιτική Αυτοκρατορία κατέρρευσε μετά από μια περίοδο εσωτερικών συγκρούσεων, η Βαβυλώνα λεηλατήθηκε και τα παράλια της Ανατολικής Μεσογείου ερημώθηκαν. Πόλεις όπως η Χαττούσα και η Ουγκαρίτ λεηλατήθηκαν και κάηκαν. Μας έχει σωθεί μια επιστολή που έγραφε ο Βασιλιάς της Ουγκαρίτ, ζητώντας βοήθεια από τον βασιλιά της Κύπρου όταν επιτέθηκαν εισβολείς (πιθανότατα οι λαοί της θάλασσας):

“Πατέρα μου, τα εχθρικά πλοία είναι ήδη εδώ, έβαλαν φωτιά στις πόλεις μου και έκαναν πολλές ζημιές στην ύπαιθρο!... Δεν γνώριζες ότι όλα μου τα στρατεύματα είχαν στρατοπεδεύσει στη χώρα των Χετταίων και ότι όλα τα πλοία μου βρίσκονται δεμένα στη Λυκία και δεν έχουν επιστρέψει;”

Η επιστολή δεν στάλθηκε ποτέ. Ο πηλός ψήθηκε με την καταστροφή της πόλης. Η απάντηση του βασιλιά της Κύπρου έφθασε αλλά ήταν ήδη αργά:

“Ως προς αυτό που μου έγραψες: Πλοία έχουν εμφανισθεί στην θάλασσα! Μην χάνεις την ψυχραιμία σου. Που βρίσκονται τα στρατεύματα και τα άρματά σου; Δεν βρίσκονται κοντά σου; Όχι; Βρίσκονται μήπως πίσω απ’ τον εχθρό που σε πιέζει; Ενίσχυσε τα τείχη της πόλης σου. Βάλε τα στρατεύματα και τα άρματα σου μέσα σε αυτές και περίμενε τον εχθρό, δείχνοντας μεγάλη αποφασιστικότητα.”

Όμως, η ολική καταστροφή του 1200 π.Χ., δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά στους λαούς της θάλασσας. Δεν μπορούμε να παρομοιάσουμε τις επιδρομές τους με τις επιδρομές των πολύ μεταγενέστερων Βίκινγκς. Οι περιγραφές και εικόνες στους τοίχους του Μεντινέτ Χαμπού, απεικονίζουν ότι στην μάχη του 1177 π.Χ., οι πολεμιστές συνοδεύονταν από τις γυναίκες τους και ζώα που έσυραν ξύλινα καρότσια. Ήταν περισσότερο μετανάστευση παρά λεηλασία. Φαίνεται πως οι λεγόμενοι λαοί της θάλασσας ήταν τόσο οι θύτες όσο και τα θύματα. Οι άνθρωποι αυτοί αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν από την Δύση στην Ανατολή διασχίζοντας το Αιγαίο και την ανατολική Μεσόγειο. Κάποιοι από τους λαούς που κατέκτησαν φαίνεται ότι τους συνόδευσαν στις «επιδρομές» τους είτε από ανάγκη ή λόγω της υπόσχεσης για εύκολη λεία. Έμποροι, πειρατές και απλοί άνθρωποι, ξεριζωμένοι από τα σπίτια τους επιτέθηκαν στην Αίγυπτο. Εννέα διαφορετικές ομάδες ενώθηκαν σε μία κάτω από αντίξοες συνθήκες. Δεν κατάφεραν να εγκατασταθούν στην Αίγυπτο, η οποία τους εκδίωξε με βίαια μέσα. Τι όμως προκάλεσε μια τόσο ραγδαία μετακίνηση πληθυσμιακών ομάδων;

Οι εκτεταμένες μετακινήσεις πληθυσμών φαίνεται πως προκλήθηκαν από παράγοντες τους οποίους δεν μπορεί να ελέγξει ο άνθρωπος. Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν πως η καταστροφή ήταν μια “πράξη Θεού” που προκλήθηκε από σεισμούς που κατέστρεψαν τα ανάκτορα και άλλους οικισμούς. Έξι αρχαιολόγοι πιστεύουν πως τα ανάκτορα που ανέσκαψαν, καταστράφηκαν από πυρκαγιές που προκλήθηκαν λόγω υψηλής τεκτονικής

δραστηριότητας. Την θεωρία αυτή υποστηρίζει ο C.F.A Schaeffer (Schaeffer, Paris 1968, *Ugaritica* vol.5, σελ. 753-68) ο οποίος ανέσκαψε την πόλη της Ουγκαρίτ. Πιστεύει πως η Ουγκαρίτ δεν καταστράφηκε από τους λαούς της θάλασσας επειδή είχε εχθρικές σχέσεις με την Αίγυπτο. Ούτε ο Ραμσής ο 3^{ος} αναφέρει στις επιγραφές του επίθεση στην πόλη, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η Ουγκαρίτ καταστράφηκε από σεισμό ή κάποια άλλη φυσική καταστροφή. Ο Άρθουρ Έβανς (Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, vol. 4 London, 1935, σελ. 943-45), υποστηρίζει ότι η φωτιά που κατέστρεψε το ανάκτορο της Κνωσού και έψησε τις πινακίδες Γραμμικής Β προκλήθηκε και αυτή από σεισμό. Την ίδια θεωρία προτείνει και ο Carl Blegen για την καταστροφή της Τροίας VLh (Carl W. Blegen et al., *Troy: Excavations Conducted by The University of Cincinnati*, vol. 3, part 1, Princeton, 1953, σελ. 943-45). Καταστροφή από σεισμό έχει αποδοθεί σε ανάκτορα της Πελοποννήσου. Στην Τίρυνθα και σε όλη την Αργολίδα επίσης ενώ φαίνεται πως το ανάκτορο της Πύλου και στην Πάρο, οι καταστροφές προκλήθηκαν από ανθρώπινα χέρια. Οι σεισμοί ίσως είναι ένας από του λόγους για την καταστροφή πολλών θέσεων. Φαίνεται όμως πως ήταν ένας από τους παράγοντες, καθώς ακόμα και σήμερα οι άνθρωποι δεν εγκαταλείπουν τις οικίες τους μετά από σεισμό αλλά ξαναχτίζουν τα σπασμένα και συνεχίζουν την καθημερινότητά τους, ιδιαίτερα σε σεισμογενείς περιοχές του Αιγαίου. Κάποια ανάκτορα ίσως καταστράφηκαν από σεισμό, αλλά αυτό δεν εξηγεί την συνολική καταστροφή και αίτια μετανάστευσης της 3^{ης} χιλιετίας. Μια άλλη θεωρία υποστηρίζει ότι, η κατάρρευση των ανακτορικών συστημάτων προκλήθηκε από αλλαγές στο κλίμα που προκάλεσαν μια παγκόσμια ξηρασία. Το 1965, ο Rhys Carpenter (Carpenter, *Discontinuity in Greek Civilization*, Cambridge 1966), υποστήριξε ότι τα ελληνικά κέντρα της Εποχής του Χαλκού υπέστησαν μια εκτεταμένη και σφοδρή ξηρασία. Στήριξε την θέση του λέγοντας πως δεν υπάρχουν δεδομένα μετανάστευσης προς την Ελλάδα και ότι πολλές θέσεις δεν καταστράφηκαν αλλά εγκαταλείφθηκαν. Το 2012, το Ινστιτούτο Ανθρωπολογίας του πανεπιστημίου του Νέου Μεξικού, δημοσίευσε μια νέα έρευνα που χρησιμοποιεί νέα δεδομένα από όλη την Μεσόγειο, υποστηρίζοντας την θεωρία του Carpenter για μια παγκόσμια ξηρασία στο τέλος της Εποχής του Χαλκού. Η ομάδα ερευνητών συγκέντρωσε δεδομένα από παγετώνες στην Γροιλανδία, αναπαρέστησε το κλίμα εποχής του Χαλκού με δεδομένα από το σπήλαιο Soreq της Συρίας, υπολόγισε την θερμοκρασία της επιφάνειας της Μεσογείου με πυρήνες ιζημάτων (“καρότα”) καθώς και την μετανάστευση μονοκυττάρων μικροοργανισμών (τρηματοφόρων) σε ζεστές ή πιο κρύες θερμοκρασίες και κατέγραψε άνθρακα 13 από απολιθωμένη γύρη που βρέθηκε στην λίμνη Βουλκαρία της Στερεάς Ελλάδας. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι, την περίοδο της Καταστροφής, υπήρξε μείωση βροχόπτωσης ενώ η θερμοκρασία της επιφάνειας της θάλασσας από δείγματα που πάρθηκαν στο Ιόνιο πέλαγος

δείχνουν μείωση 3-4 βαθμών Κελσίου. Δείγματα από την Αδριατική έδειξαν μείωση 1-2 βαθμών και μείωση των τρηματοφόρων κατά 24%. Η θερμοκρασία του Βορείου Ημισφαιρίου έπεσε κατά 2 βαθμούς Κελσίου στις περιόδους 1350 και 1124 π.Χ. Η ψύξη της επιφάνειας της θάλασσας, διατάραξε την εξάτμιση και δημιουργία υδρατμών, διαταράσσοντας τον κύκλο του νερού, το κλίμα και το ποσοστό βροχόπτωσης οδηγώντας σε ξηρασία και γενικότερα ξηρότερο περιβάλλον. Αυτή η αλλαγή στο κλίμα, επηρέασε σημαντικά την καλλιέργεια σιτηρών στα οποία στηρίζονταν τόσο οι άνθρωποι όσο η οικονομία και το εμπόριο της εποχής. Χωρίς πρώτες ύλες και τρόφιμα, οι άνθρωποι αναγκάστηκαν να μεταναστεύουν οδηγώντας σε εγκατάλειψη πόλεων, εσωτερικές αναταραχές, λεηλασίες και αναταραχή πολιτικών συστημάτων. Δεν ήταν όμως μια ραγδαία κρίση αλλά μια συνεχόμενη πίεση που δέχονταν οι άνθρωποι για πολλές γενιές. Δεν ήταν ο μοναδικός λόγος της καταστροφής των μεγάλων ηγεμονιών, αλλά κίνησε τα «γρανάζια». Οι αυξήσεις των τιμών σε είδη πρώτης ανάγκης, οι μετακινήσεις πληθυσμών και οι πολεμικές συγκρούσεις μεταξύ βασιλείων ήταν αναπόφευκτες.

Μια νέα για την εποχή της θεωρία είχε κυριαρχήσει στον αγγλόφωνο κόσμο: ότι το τέλος της Εποχής του Χαλκού προήλθε από την επεξεργασία και εκτεταμένη χρήση του σιδήρου έναντι του χαλκού, ότι η καταστροφή δηλαδή προκλήθηκε από νέες τεχνολογικές καινοτομίες. Οι πολεμικές τακτικές δεν άλλαξαν αλλά τα όπλα της εποχής «αναβαθμίστηκαν». Το 1942, ο Childe (Childe, *What happened in history*, Harmondsworth 1942, σελ. 175-179) στο βιβλίο του *What happened in history* υποστηρίζει ότι η επεξεργασία και εκτεταμένη χρήση του σιδήρου είχε μεγαλύτερη επιρροή από τις Ινδοευρωπαϊκές μεταναστεύσεις. Η επεξεργασία του σιδήρου προήλθε από την Μικρά Ασία, όπου Χετιτιτικές πλάκες αναφέρουν σιδερένια αντικείμενα και ακόμη έναν σιδερένιο θρόνο. Την θεωρία όμως αυτή δεν φαίνεται να υποστηρίζουν τα αρχαιολογικά δεδομένα και οι αναλύσεις μετάλλων της εποχής. Φαίνεται πως η συχνή χρήση του σιδήρου ξεκίνησε τουλάχιστον έναν αιώνα μετά το 1200. Μερικά σιδερένια όπλα βρέθηκαν στην Ελλάδα που χρονολογούνται τον 12^ο αι.. π.Χ. αλλά η εξεργασία του ήταν σπάνια τόσο στην Εγγύς Ανατολή όσο στην Ελλάδα. Απ' όλα τα όπλα και πανοπλίες που χρονολογούνται τον 12^ο αι., μόνο το 3% ήταν κατασκευασμένα από σίδηρο στην Ανατολική Μεσόγειο, σε αντίθεση με τον 10^ο αι.. π.Χ. όπου η χρήση του αυξήθηκε στο 53%. Η ίδια η καταστροφή ίσως συνέβαλε στην επεξεργασία του πολύτιμου αυτού μετάλλου αλλά δεν προκάλεσε το τέλος της παλατιακής οργάνωσης.

Ορισμένοι ιστορικοί και μελετητές, θεωρούν ότι η καταστροφή των παλατιών της Ανατολικής Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής οφείλεται σε αλλαγές των εμπορικών δικτύων καθώς και στην παραγωγή πρώτων υλών. Αυτό με την σειρά του προκάλεσε κρίση στον μεσογειακό κόσμο, καθώς μεγάλες δυνάμεις όπως η

Αίγυπτος αποδυναμώθηκαν. Ως αποτέλεσμα, τέθηκε τέλος στην παραγωγή χαλκού ο οποίος με την σειρά του αντικαταστάθηκε με την επεξεργασία του σιδήρου. Αν και τα βασίλεια της εποχής συνδέονταν στενά με θαλάσσιο και χερσαίο εμπόριο, μια «διεθνή» περίπου οικονομία, ήταν αυστηρά σωματοποιημένα και συγκεντρωτικά. Μια καινοτομία όπως η επεξεργασία του σιδήρου σίγουρα θα προκαλούσε αλλαγές στα στενά εμπορικά δίκτυα και θα έθετε μια νέα οικονομική βάση. Φαίνεται πως τα ανατολικά βασίλεια κατέρρευσαν αφότου δέχθηκαν επίθεση (είτε από επιδρομές είτε από εσωτερικές διαμάχες). Η κλιματική αλλαγή του 1200 π.Χ., σίγουρα επηρέασε την διανομή πρώτων υλών και θα διατάραζε τις εμπορικές διαδρομές αλλά όπως αποδείξαμε πριν, ο σίδηρος δεν αντικατέστησε τον χαλκό ως νέα οικονομική βάση μέχρι τον 10^ο-9^ο αιώνα. Άλλοι ειδικοί θεωρούν πως επιδρομές και πειρατεία προκάλεσε το τέλος της εποχής του Χαλκού. Η συγκεκριμένη θεωρία δεν είναι εσφαλμένη αλλά χρειάζεται περισσότερα δεδομένα για να υποστηριχθεί. Η Nancy Sandars (Nancy Sandars, *Sea peoples*, σελ. 186) στο βιβλίο της *The Sea Peoples*, «κουρσάροι του Αιγαίου» προκάλεσαν την καταστροφή κάποιων βασιλείων, ψάχνοντας για εύκολη λεία. Ο Bernard Knapp (Knapp, *Copper Production*, σελ. 98-99) πιστεύει πως οι λαοί της θάλασσας ήταν μια συσσώρευση πειρατών και επιδρομέων και όχι άνθρωποι που μετανάστευαν. Βέβαια και ο ίδιος θεωρεί ότι δεν προκάλεσαν την Καταστροφή αλλά ήταν το αποτέλεσμα της κοινωνικής και οικονομικής κατάρρευσης της εποχής. Οι συνθήκες είχαν ως αποτέλεσμα την όλο και μεγαλύτερη αύξηση πειρατών και επιδρομέων στα παράλια. Ο Robert Drews (Drews, *The End of the Bronze Age*, Princeton University press 1993, σελ. 93) υποστηρίζει αυτή την θεωρία. Την χαρακτηρίζει όμως ατελής. Δεν γνωρίζουμε τον λόγο γιατί η πειρατεία το 1200 π.Χ. είχε τόσο μεγάλη «επιτυχία» ενώ πριν 4 αιώνες ήταν παρά μια απλή ενόχληση. Μελετητές συνδέουν την αύξηση της πειρατείας με την χρήση σιδερένιων όπλων και την κατάρρευση των Ανατολικών βασιλείων από το εσωτερικό κάνοντας τα ευάλωτα σε εξωτερικές απειλές. Αντιθέτως ο Drews υποστηρίζει μια εξέλιξη στις πολεμικές τακτικές της εποχής.

Ο Robert Drews (Drews, *The End of the Bronze Age*, σελ. 97-98) θεωρεί ότι το τέλος της Εποχής του Χαλκού προκλήθηκε από ριζικές καινοτομίες στις πολεμικές τακτικές και εξοπλισμό της εποχής, οι οποίες έδωσαν στους «βάρβαρους» το πλεονέκτημα έναντι των Ανατολικών βασιλείων. Τα βασίλεια της 3^{ης} χιλιετίας, τόσο τα μεγάλα όσο τα μικρά, στηρίζονταν σε στρατούς των οποίων κύριο όπλο αποτελούσαν τα πολεμικά άρματα. Η δύναμη του στρατού ενός βασιλιά καθορίζονταν από τον αριθμό των αλόγων και αρμάτων που διέθετε. Ένα βασίλειο με 1.000 άρματα ήταν πιο δυνατό από ένα που διέθετε μόνο 100. Το κόστος όμως συντήρησης του οπλισμού και των αλόγων ήταν μεγάλο. Χρειάζονταν επίσης χρόνια εξάσκησης και εξοικείωσης τόσο στην χρήση

του τόξου (το βασικότερο όπλο των αρμάτων) όσο και στο χειρισμό της άμαξας. Όμως, στις αρχές του 12^{ου} αι. π.Χ., τα άρματα ήταν ευάλωτα σε ένα νέο είδους πεζικού. Το νέο αυτό πεζικό χρησιμοποίησε νέα όπλα και νέες τακτικές ανταρτοπόλεμου που χρησιμοποίησαν οι βάρβαροι στις μεγάλες πεδιάδες ενάντια στα άρματα μάχης. Στις τοιχογραφίες του Μεντινέτ Χαμπού, οι δυνάμεις του Ραμσή χρησιμοποιούν άρματα μάχης και τόξα ως τα κύρια επιθετικά και αμυντικά όπλα. Αντίθετα, οι λαοί της θάλασσας χρησιμοποιούν ακόντια, δόρατα, μακριά σπαθιά (τύπου Β) από χαλκό και στρογγυλές ασπίδες και “φτερωτά” κράνη. Αν και η λόγχη και το σπαθί τύπου β δεν αποτέλεσαν καινοτομίες, το πεζικό κάθε στρατού με τέτοια όπλα μπορούσε να αντιμετωπίσει τα άρματα μάχης. Η δύναμη λοιπόν μετατοπίστηκε, από τα ισχυρά βασίλεια και τα άρματα μάχης, στο πεζικό των «βαρβάρων» και των πιο εξελιγμένων όπλων τους. Οι λαοί αυτοί σύμφωνα με τον Drews προέρχονταν από ορεινές και λιγότερο επιθυμητές περιοχές, πολλές φορές δίπλα από τα βασίλεια που κατέστρεψαν. Εκτός από τις πολεμικές εξελίξεις, έχουμε και εξελίξεις στην ναυσιπλοΐα. Εμφανίζονται νέα σκάφη και νέα τετράγωνα ιστία που δεν διέθεταν κάτω ιστό καθώς και εξέδρες ψηλά στο κατάρτι ή στο κατάστρωμα από όπου επόπτευαν οι επιβαίνοντες πολεμιστές, φέρνοντας επανάσταση στην πλοήγηση. Τέτοια πανιά εμφανίζονται για πρώτη φορά στο Μεντινέτ Χαμπού, όπου οι λαοί της θάλασσας στην μάχη τους με την Αίγυπτο χρησιμοποίησαν τέτοιες θαλάσσιες καινοτομίες.

Η κατάρρευση των ανακτορικών συστημάτων κατά το 1200 π.Χ., ίσως δεν προήλθε από έναν αποκλειστικό παράγοντα αλλά μια αλυσιδωτή αντίδραση που πίεζε την ζωή των ανθρώπων για τους επόμενους δυο αιώνες. Το 1200, η θερμοκρασία της επιφάνειας της Μεσογείου πέφτει, διαταράσσοντας τον κύκλο του νερού. Ως αποτέλεσμα, το περιβάλλον γίνεται ξηρότερο. Σε ένα ξηρότερο κλίμα, οι καλλιέργειες δημητριακών και σιτηρών δεν απέδιδαν όσο προηγούμενες χρονιές και τα αποθέματα λιγοστεύουν. Στις μεγάλες πόλεις και μικρότερες ηγεμονίες όπως η Ουγκαρίτ, ξεσπούν αναταραχές καθώς ο βασιλιάς δεν μπορεί να συντηρήσει τον λαό του. Πολλοί αρχίζουν και πιστεύουν ότι οι θεοί τους τιμώρησαν ή ότι οι θεοί τιμώρησαν τον άναξ. Με την κατάσταση να χειροτερεύει και την ξηρασία να συνεχίζεται, οι άνθρωποι αναγκάζονται να μεταναστεύουν, ψάχνοντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Ολόκληρες πόλεις ερημώνονται. Ο ανταγωνισμός για τις πρώτες ύλες κορυφώνεται καθώς οι εμπορικοί δρόμοι διαταράσσονται από την αύξηση τόσο των τιμών σε ήδη πρώτης ανάγκης όσο και από τον αυξανόμενο κίνδυνο της πειρατείας. Το 1207, ομάδες ανθρώπων συρρέουν στην Αίγυπτο. Ήταν κάποτε έμποροι, μισθοφόροι ή απλοί πολίτες. Σε μια μάταιη προσπάθεια διάφορες ομάδες από όλη την Μεσόγειο συγκεντρώνονται στην Αίγυπτο. Η ανταπόκριση των Αιγυπτίων είναι βίαιη και σφοδρή. Δεν μπορούσαν να δεχτούν έναν τόσο μεγάλο αριθμό

ανθρώπων στα εδάφη τους. Τους ονομάζουν συμβατικά λαούς της θάλασσας. Κάνουν μια δεύτερη απόπειρα εισβολής το 1177 αλλά ο Ραμσής ο 3^{ος} δεν τους δείχνει έλεος. Οι επιδρομές, η πειρατεία και ο ανταγωνισμός για πρώτες ύλες έχει επεκταθεί σε όλη την Μεσόγειο. Μεγάλα βασίλεια όπως οι Μυκήνες και οι Χετταίοι πέφτουν το ένα μετά το άλλο, κάποια από εισβολείς και κάποια από φυσικές καταστροφές όπως σεισμοί. Μεγάλα πολιτικά και οικονομικά κέντρα παραδίδονται στις φλόγες. Τα άρματα μάχης είναι άχρηστα μπροστά στα εξελιγμένα όπλα των εισβολέων.

Όποια και αν ήταν τα αίτια, το αποτέλεσμα παραμένει το ίδιο. Τα μεγάλα ανακτορικά κέντρα της Μεσογείου κατέρρευσαν. Αν και βασίλεια όπως η Αίγυπτος και η Βαβυλώνα ανέκαμψαν, η Ελλάδα δεν θα επέστρεφε ποτέ στην ανακτορική οργάνωση. Οι εμπορικές επαφές διακόπηκαν για περίπου δυο αιώνες. Είδη γραφής εξαφανίστηκαν. Οι άνθρωποι από φόβο εγκαθίστανται σε ορεινές περιοχές μακριά από την θάλασσα. Το 1100 περίπου π.Χ. έχουμε τους λεγόμενους «Σκοτεινούς» χρόνους καθώς τα αρχαιολογικά μας δεδομένα είναι ελλιπή. Το αλφάβητο θα υιοθετηθεί στους αρχαϊκούς χρόνους ενώ στην τέχνη επικρατεί ο Γεωμετρικός ρυθμός μέχρι το 700 π.Χ. Αρχίζει επίσης και η εκτεταμένη χρήση και επεξεργασία του σιδήρου αντικαθιστώντας την χρήση του χαλκού σε εργαλεία και όπλα. Η Εποχή του Σιδήρου είχε ξεκινήσει. Οι άνθρωποι που επιβίωσαν την καταστροφή, συνέχισαν «ανενόχλητοι» την ζωή τους για τις επόμενες γενιές. Το τέλος της Εποχής του Χαλκού ανήκε πλέον στην ιστορία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Johan Aruz, Kim Benzel, Jean M. Evans (επιμ.), *Beyond Babylon Art, Trade, Diplomacy in the Second Millennium B.C.*, The Metropolitan Museum of Art, New York Yale University Press, New Haven and London, 2008
- Oliver Dickinson, *Η Προέλευση του Μυκηναϊκού Πολιτισμού*, μετάφραση: Παπαδόπουλος Αθανάσιος, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα 1999
- Oliver Dickinson, *Αιγαίο Εποχή του Χαλκού*, μετάφραση: Θεόδωρος Ξένος, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα, Σειρά Άρτεμις-Αθήνα 2003
- Robert Drews, *The End Of The Bronze Age, changes in warfare and the catastrophe CA. 1200 B.C.*, Princeton University Press, Princeton New Jersey 1993
- Richard T. Neer, *Τέχνη και Αρχαιολογία του Ελληνικού Κόσμου*, μετάφραση: Αντουανέττα Καλλέγια, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα, Αθήνα 2018

- C.F.E Pare, *Metals Make The World Go Round, The Supply and Circulation of Metals in Bronze Age Europe*, Oxbow Books 2000
- Lorenz Rahmstorf - Edward Stratford, *Weights and Marketplaces from the Bronze Age to the Early Modern Period*, Proceedings of Two Workshops Funded by the European Research Council (ERC), Göttingen 2019
- J. Spier, T. Potts and S.E. Cole, *Beyond the Nile: Egypt and the Classical World*, J. Paul Getty Museum, 2018
- Emily Vermeule, *Ελλάς Εποχή του Χαλκού*, μετάφραση: Θεόδωρος Ξένος, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα, 1983 Assaf Yasur-Landau, *The Philistines and Aegean Migration at the End of the Late Bronze Age*, Cambridge University Press

ΔΙΑ-ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

- Jeffrey P. Emanuel, "Sea Peoples, Egypt, and the Aegean: The Transference of Maritime Technology in the Late Bronze-Early Iron Transition (LH IIIB-C)", *Aegean Studies* 1 (2014), 21-56 online publication, December 1 2014 ([Aegean-Studies-vol1-2-Emanuel.pdf](#))
- Bradon L. Drake, "The influence of climatic change on the Late Bronze Age Collapse and the Greek Dark Ages", *Journal of Archaeological Science* 39 (2012), 1862-1870

